

Prof. Dr. Eşref BUHARALI Özel Sayısı/ Special Issue Dedicated to Prof. Dr. Eşref Buharalı, Kasım/November 2024, ss. 143-150.

Geliş Tarihi–Received Date: 07.03.2024 Kabul Tarihi–Accepted Date: 09.10.2024

ARAŞTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE

TAHT MÜCADELESİNDEN BAĞIMSIZLIĞA: UZUN HASAN VE DİCLE MUHAREBESİ

 <https://doi.org/10.53718/gttad.1448817>

 EROL KELEŞ*

ÖZ

Moğol işgali sırasında Türkistan'dan Anadolu'ya geldikleri bilinen Ak Koyunlu ve Kara Koyunlu Türkmen aşiretleri, İlhanlı idaresi altında, Doğu Anadolu'da uzun bir süre konar-göçer hayat tarzlarını devam ettirdiler. Son İlhanlı hükümdarı Ebu Said Bahadır'ın 1335'te ölümüyle başlayan iktidar mücadeleleri içerisinde yer aldılar. İlhanlı Devleti'nin merkezi otoritesinin kaybolduğu bu dönemin siyasi-askeri gelişmelerini değerlendiren iki Türkmen aşireti, Doğu Anadolu Bölgesi'nde güçlenmeye başladılar. Timur'un batı seferlerinin bölgedeki siyasi düzeni yeniden şekillendirdiği süreçte, iki Türkmen federasyonu karşı taraflarda yer aldılar. Bu süreçte Timur, Doğu Anadolu'yu ele geçirdiği gibi 1402'de Osmanlı'ya vurduğu darbe sonucunda Anadolu'nun büyük bir bölümüne de hâkim oldu. Timur'la birlikte hareket eden Ak Koyunlular, Doğu Anadolu'nun belli bir kısmını alarak ödüllendirilirken; Kara Koyunlular ise yurtlarını savunmalarına rağmen, başarılı olamadılar. Ancak Timur'un Anadolu'dan çekilmesiyle ata yurtlarını yeniden ele geçirdiler. XIV. asrın ikinci yarısında Ak Koyunlu ve Kara Koyunlu Türkmenleri, biri Doğu Anadolu'nun batısında; diğeri doğusunda güçlenmeye başladılar. Bir süre sonra bu iki Türkmen federasyonu, bölgede üstünlüğü ele geçirebilmek için birbirleriyle yoğun bir mücadelenin içerisine girdiler. Bu mücadele sıcak çatışma şeklinde olduğu gibi bazen de taht savaşlarında birbirinin içişlerine müdahale ederek bundan çıkar devşirme biçiminde de kendisini göstermiştir.

Kara Yülük Osman'ın faaliyetleri neticesinde Ak Koyunlular, kuzeyde Bayburt-Gümüşhane hattından, güneyde Urfa-Mardin'e kadar uzanan koridorda güçlü bir beylik haline geldiler. O'nun ölümünden sonra Ak Koyunlu hanedanlığı içerisinde uzun sürecek taht mücadeleleri başladı. Başlangıçta Cihangir'in yanında yer alan Hasan Bey, kardeşinin Kara Koyunlularla anlaşmasını kabullenmedi. Onunla Yollarını ayırdığı gibi hakkı olan Ak Koyunlu tahtını ele geçirmek için mücadeleye girişti. Bunu fırsata dönüştürmek isteyen Kara Koyunlu hükümdarı Cihanşah, Ak Koyunlu mirzaları Cihangir ile Hasan arasındaki taht mücadelesine doğrudan müdahale etti. Cihangir'i Ak Koyunlu hükümdarı olarak tanıdığını ilan etti. Bu siyaseti karşılık bulmayınca büyük bir orduyu Cihangir'in yardımına gönderdi. İşte bu olay, araştırmamızın konusu olan ve 1457'de meydana gelen Dicle Muharebesi'ne sebep olmuştur. Uzun Hasan bu savaşta komuta ettiği orduyan daha büyük bir kuvvetle mücadele etmiştir. Bir yandan Rüstem-i Tarhan tarafından komuta edilen Kara Koyunlu ordusu, diğeryandan kardeşi Cihangir'e bağlı aşiret kuvvetlerine karşı büyük bir mücadele vermiştir. Savaş esnasında zaman zaman kuvvetlerinin dağılmaya yüz tuttuğu anlarda kararlı tutumuyla onları tekrar toparlamayı başarmıştır. Uzun Hasan, Dicle Muharebesi'nde komuta ettiği orduyu sevk ve idarede göstermiş olduğu askeri kabiliyeti sayesinde sadece Ak Koyunlu tahtını ele geçirmemiş, aynı zamanda Kara Koyunlu tahakkümünü de bertaraf etmeyi başarmıştır. Araştırmanın amacı dış destekli bu iç savaşın öncesini, seyrini ve sonuçlarını ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Dicle Muharebesi, Uzun Hasan, Cihangir, Türkmen, Aşiret.

FROM THE STRUGGLE FOR THE THRONE TO INDEPENDENCE: UZUN HASAN AND THE BATTLE OF THE TIGRES

ABSTRACT

Aq Qoyunlu and Qara Qoyunlu Turkmen tribes, who are known to have come to Anatolia from Turkestan during the Mongol invasion, continued their nomadic lifestyle in Eastern Anatolia for a long time under the Ilkhanid administration. They took part in the power struggles that started with the death of the Ilkhanid ruler Abu Said Bahadır in 1335. In this period when the central authority of the Ilkhanid State was lost, two Turkmen tribes, who evaluated their political-military developments, began to gain strength in the Eastern Anatolia Region. During the period when Timur's western campaigns reshaped the political order in the region, two Turkmen federations took part in the counter war. In this process, T'amur not only captured Eastern Anatolia, but also became the ruler of a large part of Anatolia as a result of the coup against the Ottoman Empire in 1402. The Aq Qoyunlu, who acted together with Timur, were rewarded by taking a certain part of Eastern Anatolia; Although the Qara Qoyunlu defended their homeland, they were not successful. However, they regained their homeland after T'amur withdrew from Anatolia. XIV. Aq Qoyunlu and Qara Qoyunlu Turkmens in the second half of the century, one of which is a representation of Eastern Anatolia; The size of the pieces continues to grow. After a while, these two Turkmen federations entered into an intense struggle to gain superiority in the region. This struggle was

* Dr. Milli Eğitim Bakanlığı, Malatya/TÜRKİYE, E-Posta: erlks44@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-1717-212X.

seen both in the form of hot conflict and sometimes in the wars for the throne, by intervening in each other's internal affairs and gaining benefits from it.

As a result of the activities of Qara Yoluk Uthman, Aq Qoyunlu became a powerful principality in the corridor extending from Bayburt-Gümüşhane line in the north to Urfa-Mardin in the south. After his death, a long struggle for the throne began within the Ak Koyunlu dynasty. Hasan Beg, who initially sided with Djihangir, did not accept his brother's agreement with the Qara Qoyunlu. Just as he parted ways with her, he started a struggle to seize the Aq Qoyunlu throne, which was his right. Wanting to turn this into an opportunity, Qara Qoyunlu ruler Djihanshah directly intervened in the struggle for the throne between Aq Qoyunlu mirzas Djihangir and Hasan. He declared that he recognized Djihangir as the ruler of Ak Koyunlu. When this policy did not find any response, he sent a large army to the aid of Djihangir. This event caused the Battle of Tigris, which is the subject of our research and took place in 1457. Uzun Hasan fought with a force larger than the army he commanded in this war. On the one hand, the Qara Qoyunlu army, commanded by Rustam T'rxan, and on the other hand, fought a great fight against the tribal forces loyal to his brother Cihangir. From time to time during the war, when his forces were about to fall apart, he managed to gather them back together with his determined attitude. Uzun Hasan not only captured the Aq Qoyunlu throne, but also managed to eliminate the Qara Qoyunlu domination, thanks to his military ability in leading and managing the army he commanded in the Battle of Tigris. The aim of the research is to reveal the before, course and results of this foreign-supported civil war.

Keywords: Battle of Tigris, Uzun Hasan, Djihangir, Turkmen, Tribe.

GİRİŞ

Timurluların desteğini alan Ak Koyunlu Kara Yülük Osman Bey, Doğu Anadolu'nun batısında güçlenmeye başladı.¹ O, gerek Kadı Burhaneddin ve Mutahharten ile gerekse Kara Koyunlular ve Memluklerle girdiği zorlu mücadeleler neticesinde Ak Koyunlulara Erzurum-Bayburt'tan, Urfa- Mardin'e uzanan sahada büyük bir yurt kazandırmıştır.² Osman Bey, bu fetihleriyle bir yandan doğu ile batı arasındaki transit ticareti sağlayan yolları,³ diğer taraftan Doğu Anadolu'nun kuzeyindeki yaylak sahalarıyla güneyindeki kışlakları kontrol eder hale gelmiştir.⁴ Öyle ki Osman Bey 1435 yılında hayatını kaybettiği sırada, sözü edilen sahada yer alan başlıca şehir ve kasabalar Bayındırlı hanedanına mensup kişiler tarafından idare edilmekteydi. Buna göre; Osman Bey'in büyük oğlu Yakub, Kemah ve Kara Hisar'ı; kardeşi Ali Bey, Harput'u; Hamza Mardin'i; Mehmet Çemişgezek'i; Şeyh Hasan Erzurum'u; Kılıç Arslan, Palu'yu; Piltan, Kığı'yı; Kutlu, Bayburt'u; Musa ise Tercan'ı yönetmekteydi.⁵

Kara Yülük Osman'ın veliyahd olarak göstermiş olduğu oğlu Ali Bey'in hükümdarlığı,⁶ Timurlular tarafından da tasdik edilmesine rağmen, hanedanın belli kesimi tarafından kabul görmemişti.⁷ Bunun üzerine Hamza Bey, hızlı hareket ederek evvela Âmid (Diyarbakır)'i ele geçirdi.⁸ O'nun bu faaliyeti pek çok Türkmen aşireti arasında da itibarını yükseltmişti. Dahası Hamza Bey, yöredeki gayrimüslim ahali tarafından da kabul görmekteydi.⁹ Veliyahd Ali Bey, tutsak olan Hüseyin ve Cihangir'i bırakması karşılığında Harput Kalesi'ni Memluklere bıraktı.¹⁰ Küçük yaşta olan diğer oğlu Hasan'ın da katılmasıyla Hamza'ya karşı mücadeleye girişmiş, fakat başarı sağlayamayarak Osmanlı Sultanı II. Murad'a sığınmıştı.¹¹ Daha sonra Erzincan'a döndüğü anlaşılan Ali Bey'in belli bir süre de Mısır'da bulunduğu belirtilmektedir. Bu sırada Cihangir Haleb'te, Hasan Bey ise Kemah'ta amcasının yanında bulunuyordu.¹²

Hasan Bey, Cihangir'in isteği üzerine Haleb'e gelip Memlûk Sultanı'nın metbuluğunu tanıdı. Memluklerden aldıkları yardımla iki kardeş Hamza'ya karşı mücadeleye giriştiler. Hamza Mardin'i Kara Koyunlulara karşı muhafaza ederek (1437), mevkiini kuvvetlendirmiş, Erzincan şehrini ele geçirdikten sonra Urfa'ya taarruz etmiştir.¹³ Ancak iki kardeşin müdafaaası karşısında çekilmek zorunda kalmıştır. Babaları Ali Bey ise 1444'te Suriye'de vefat etmiştir. Tam bu sıralarda Hamza Bey de Âmid (Diyarbakır)'de hayatını kaybetmiştir.¹⁴ Cihangir, Hamza'nın ordusunda bulunan ve kendisini destekleyenlerin çağrısı üzerine payitaht şehri Âmid'e gelerek Ak Koyunlu tahtına oturmuş, Ergani'yi de kardeşi Hasan Bey'e vererek birlikte hareket etme konusunda önemli bir adım atmış oldu.¹⁵

1. Cihangir ve Hasan Bey'in Aralarından Açıılması

Bu dönemde Kara Koyunluların başında Cihanşah vardı. Bağdat ve Musul üzerinde hâkimiyetini pekiştirmiş ve isyan edip Ak Koyunlulara sığınan yeğeni yani İskender'in oğlu Elvend'in kendisine teslim edilmesini istemekteydi. Cihangir'in buna yanaşmaması

¹ Tihrani *Kitâb-ı Diyarbakırîyye*, C.1, haz. N. Lügal-F.Sümer, TTK Yayınları, Ankara 1993, s. 48-49; İbni Arabşah, *Acaibu'l-Makdur*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2012, s.279; İbni Tagrıberdi, *en-Nücumu'z-Zahire*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2013, s. 380, 501-502; Hüseyinî, *Târih-i Kebir (Tevârih-i Enbiya ve Mülik)*, çev. İsmail Aka, TTK Yayınları, Ankara 2011, s. 37; Altan Çetin, "Yahya Kazvinî'nin, Lubb et-Tavârih'inde Akkoyunlularla Alakalı Bilgiler", *Belleten*, C. 71, S. 260, (Mayıs 2007), s. 53-64; İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Karakoyunlu, Akkoyunlu Devletleri*, TTK Yayınları, Ankara 2011, s. 189; M. Halil Yananç, "Ak Koyunlular", *İA*, C. 1, MEB Yayınları, (Tarihsiz), s. 258.

² Uzunçarşılı, *age*, s. 189; İlhan Erdem-Kazım Paydaş, *Ak Koyunlu Devleti (Siyasi Tarihi ve Yönetim Yapısı)*, Bilge Kültür ve Sanat Tarihi, İstanbul 2021, s. 77-79.

³ Ak Koyunlular döneminde ticaret için bkz. Kazım Paydaş, "Ak Koyunlular Döneminde Ticaret", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 23, S. 36, Ankara 2004, s. 213-223; Erol Keleş, *Doğu Anadolu'da Türkmen Hâkimiyeti (Kara Koyunlu ve Ak Koyunlu Dönemi 1365-1501)*, Çizgi Kitabevi, Konya 2022, s. 191-207.

⁴ John E. Woods, *300 Yıllık Türk İmparatorluğu Ak Koyunlular*, çev. Sibel Özbudun, Milliyet Yayınları, İstanbul 1993, s. 97; İlhan Erdem, "Ak Koyunlu Devleti'nin Kurucusu Kara-Yülük Osman Bey'in Hayatı ve Faaliyetleri (?-1435)", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 34, S. 1-2, (1999), s. 99-108; İlhan Erdem, "Ak Koyunlu ve Kara Koyunlu Ordularına Genel Bir Bakış", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 24, S. 37, (2005), s. 65vd; Ayşe Atıcı Arayancan, "Akkoyunluların Ortaya Çıkışı ve Kuruluş Dönemi", *Kuruluş, Hunlardan Türkiye Cumhuriyeti'ne*, ed. Sadullah Gülten, Timaş Yayınları, İstanbul 2023, s. 335.

⁵ Tihrani, *age*, C.1, s.114; Keleş, *age*, s. 147.

⁶ Tihrani, *age*, C.1, s. 115.

⁷ Tihrani, *age*, C.1, s. 118; Woods, *age*, s. 131-135; İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal*, TTK Yayınları, Ankara 1998, s. 270.

⁸ İbn Tagrıberdi, *age*, s. 496.

⁹ Avedis K Sanjian, "Colophons of Armenian Manuscripts. A Source for Middle Eastern History (1300-1481)", Cambridge-London 1969, s. 211; İlhan Erdem, "Osman Bey'in Ölümünden Uzun Hasan Padişah'a Ak-Koyunlular (1435-1456)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 32, Ankara 2002, s. 105.

¹⁰ Tihrani, *age*, C.1, s. 129.

¹¹ Tihrani, *age*, C.1, s.140; Erdem, *age*, s. 109.

¹² Tihrani, *age*, C.1, s.136.

¹³ Tihrani, *age*, C.1, s.148, 157.

¹⁴ Tihrani, *age*, C.1, s. 168.

¹⁵ Erdem vd., *age*, s. 89vd.

iki Türkmen devletinin yaklaşık yirmi yıllık barış sürecinin de sonunu getirmiştir. 1450-1452 yılları arasında iki taraf arasında yoğun bir çatışma dönemi yaşandı. Zira Cihanşah, harekete geçerek Ak Koyunlulara ait Doğu Anadolu'daki yaylak saharlarını ele geçirmeye başladı. Evvela Erzincan, Tercan ve Bayburt şehirlerini aldı (1450).¹⁶ Ardından Rüstem-i Tarhan komutasında bir kuvveti de Mardin üzerine gönderdi. Hasan Bey tarafından savunulan şehir uzun süre direndi ise de yardım gelmeyince teslim oldu.¹⁷ Tam bu sıralarda Timur'un torunu Babür'ün ordusuyla Rey şehrine doğru hareket ettiği haberi üzerine Cihanşah, Cihangir'e barış teklifinde bulunduğu gibi hâkimiyetinin de tanınmasını talep etmekteydi. Öte yandan Babür üzerine düzenleyeceği bir askeri harekât ihtimaline karşılık ülkesinin batısını güvence altında tutması gerekiyordu. Bunu sağlayabilmek için Cihangir'in kızını, oğlu Muhammed Mirza'ya istedi. İki Türkmen hanedanı arasında kurulacak bu sihrî bağ ancak Ak Koyunluları durdurabilirdi. Ayrıca Cihangir oğlu Murad'ı Kara Koyunlu sarayına rehin olarak gönderecekti. Cihangir'in bu teklifi kabul etmesiyle Kara Koyunlular, silahla yapamadıklarını diplomasi yoluyla elde etmişlerdi.¹⁸

Cihangir'in Kara Koyunluların bu teklifini kabul etmesi, aynı zamanda Kara Koyunlu himayesinin de başlangıcı anlamına geldiği için Hasan Bey tarafından kesin bir şekilde reddedilmiştir.¹⁹ Cihangir'in bu siyaseti sadece kardeşinin değil, etrafında toplanmış bazı büyük Türkmen aşiretlerinin de kendisiyle yollarını ayırmasına neden oldu.²⁰ Kara Koyunlulara karşı mücadele yolunu seçen Hasan Bey'in her başarılı direnişi gücünü ve şöhretini artırmaya başladı. Keza Avşar, Emirlü, Bicanlu, Koca Hacılı, Purnak, İvaz ve Musullu Türkmen aşiretleri, Hasan Bey'in etrafında toplanmaya başladılar.²¹ Tihranî, Hasan Bey'in kardeşi Cihangir'e bir elçi göndererek; "Biz, aynı anadan ve babadan iki kardeşiz. Görevimiz bundan sonra birbirimize karşı kardeşlik ve dostluk yolunu tutacağımıza, muhalefete ve düşmanlığa son verip o gibi işlerden geri duracağımıza dair söz verip ant içmektir. Aramızda eskiden beri düşmanlık olan Karakoyunlu'ya katılarak bağlarımızı koparmak uygun olmaz haberini gönderdiğini ancak elçinin Cihangir'e ulaşmadan zehirlenerek öldürüldüğünü" belirtmektedir.²²

2. Hasan Bey'in Âmid/Diyarbakir'i Ele Geçirmesi

Ağabeyinin artık Ak Koyunluları bir arada tutma kabiliyetini kaybettiğini gören Hasan Bey, tahtı ele geçirmek için harekete geçti. Evvela başkent Âmid/Diyarbakir'i ele geçirmeliydi. Çünkü bu şehir Bayındırlılar için sembolik bir önem taşıdığı gibi kışlak saharları üzerinde bulunması da diğer Türkmen aşiretleri açısından önemliydi. Cihangir'in Âmid/Diyarbakir'de bulunmadığı haberi üzerine Hasan Bey, kendisine sadık az sayıda adamıyla şehre girmeyi başardı. Muhafızlar ve kale kumandanının etkisiz hale getirilmesiyle dışarıda bekleyen Türkmen kuvvetleri şehre girmeyi başardılar. Ahalinin itaati ve şehirde hutbenin Hasan Bey adına okunmasıyla Âmid/Diyarbakir'de hâkimiyet tesis edilmiş oldu (1453).²³ Durumdan günler sonra haberdar olan Cihangir ise hızla Âmid/Diyarbakir'e hareket etti. Şehrin surları önüne geldiğinde ümidini keserek Mardin'e yöneldi. Cihangir'in bu şekilde mücadele etmeden kaçışı, asker ve taraftarlarının Hasan Bey'e itaat etmelerine sebep oldu. Taht yolunda sembolik öneme sahip bu şehrin alınması pek çok Türkmen aşiretinin Hasan Bey'in etrafında toplanmasını sağladı. Hasan Bey'in Âmid/Diyarbakir'i ele geçirip tahta oturmasıyla Ak Koyunlular, Kara Yülük Osman'dan sonra ilk kez böylesine kabiliyetli bir lidere sahip oldular. Hasan Bey, Memluk Sultanı Çakmak'a şehrin anahtarını göndererek itaatini bildirdi. O'nun bu davranışından memnun kalan Memluk Sultan'ı, anahtarı tekrar göndererek şehrin Hasan Bey'e ait olduğunu onayladı. Böylece Hasan Bey'in şahsında Ak Koyunlular yeni bir dirilişin önünü açmış oldular.²⁴ Hanedana mensup Kasım Bey'i ardından Kılıç Arslan'ı bertaraf etti. Böylece şöhreti her geçen gün artan Hasan Bey, Bayındırlı ailesi içerisinde de kısa zamanda kabul gördü. Ancak Kara Koyunlu güdümünü kabullenmiş ağabeyi Cihangir'e bunu kabul ettirmeden ne oturduğu taht, ne de Ak Koyunlu ulusunun bağımsızlığı fazla bir şey ifade etmiyordu. Zira Âmid/Diyarbakir önünde eli boş dönen Cihangir, diğer kardeşi Üveys'i de yanına alarak Mardin şehrinde konuşlanmıştı.²⁵

Diğer taraftan Hasan Bey, ağabeyi Cihangir'in bu siyasetinin Ak Koyunluların bağımsızlığa hâle getirdiği düşüncesini kullanarak, validenin desteğini arkasına alma gayreti içerisindeydi. Zira bir süre sonra Hasan Bey Nusaybin'e gelmiş, burada annesi Seray /Saray Hatunla görüşmüştür. O'na kardeşi Cihangir'in Karakoyunlularla ittifak yapmasının yanlış olduğunu, oğlunu kendi yanına göndererek, Mardin şehrinde güven içinde yaşayabileceğini belirttiği ifade edilmektedir.²⁶ Ancak Cihangir Bey'in bunu kabul etmemesi üzerine Hasan Bey, Mardin şehrinin yağmalanmış, kaledeki Cihangir'e ait askerlerin aşağıya inmeleri üzerine çatışmalar yaşanmış ve neticede iki taraftan da kayıplar olmuştur.²⁷ Geri adım atmayan Cihangir Bey'in Cizre yolundan Irak taraflarına gittiği haberi üzerine Hasan Bey tekrar harekete geçerek Mardin ve civarındaki ekili arazileri tahrip ettirdi.²⁸ Bunun üzerine Saray Hatun, oğullarının arasını bulmak için araya girmiş, kısa süreliğine de olsa çatışmaları önlemiştir.²⁹ Ancak Cihangir'in bu anlaşmayı kabul etmesi onun Âmid/Diyarbakir'e bir daha dönmemesi anlamına geliyordu. Öte yandan Ak Koyunluların böyle bir anlaşma neticesinde iç savaşı sonlandırmaları Kara Koyunluların çıkarına uygun düşmemekteydi. Ayrıca Cihangir'in kızının Cihanşah'ın oğluyla evli olması da Kara Koyunlu hükümdarının Cihangir'den yana bir siyaset takip etmesine sebep olmaktaydı.³⁰ Neticede bu durumu değerlendiren Cihanşah, Cihangir'i Ak Koyunlu hükümdarı tanıdığını ve Erzincan şehrini de onun payitahtı olduğunu ilan etmektен geri durmayacaktır.³¹

¹⁶ Tihranî, *age*, C.1, s.178-179; Hasan-ı Rumlu, *age*, s.267; Woods, *age*, s.138-139.

¹⁷ Sanjian *age*, s. 221; Erdem vd, *age*, s. 91; M. Halil Yınanç, "Cihan-Şah", *İslam Ansiklopedisi*, C. 3, MEB Yayınları, İstanbul 1988, s. 176.

¹⁸ Ayşe Atıcı Arayancan, "Akkoyunlu ve Karakoyunlu'da Kadının Devlet Yönetimi ve Diplomasideki Önemi İki Örnek: Hatun Can Begüm ve Sara Hatun", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 29, (2011), s. 294.

¹⁹ Tofiq Necefli, *Karaoğuzlu ve Aqoyunlu Devletlerinin Tarihî Mînasir Türk Tarihşünaslığında*, Azerbaycan İlimler Akademisi Tarih Enstitüsü, Bakü 2000, s. 40.

²⁰ Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 190; Erdem vd, *age*, s. 93.

²¹ Woods, *age*, s. 138, 143; Erdem vd, *age*, s.91-92.

²² Tihranî, *age*, C.1, s. 250.

²³ Tihranî, *age*, C.1, s. 230-233; Hasan-ı Rumlu, *age*, s. 344; Kazım Paydaş, *Uzun Hasan ve Otlukbeli Savaşı*, Bilge Kültür-Sanat Yayınları, İstanbul 2022, s. 52.

²⁴ Paydaş, *age*, s. 53vd.

²⁵ Muhsin Behrâm Nejad, *Karakoyunlular, Akkoyunlular (Iran ve Anadolu'da Türkmen Hanedanları)*, çev. Serdar Gündoğdu vd., Kronik Yayınları, İstanbul 2019, s. 98; Hans Robert Roemer, "The Türkmen Dynasties", *The Cambridge History of Iran*, ed. Peter Jackson, New York 1993, s. 169; Walther Hinz, "Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd", *Türkmen Akkoyunlu İmparatorluğu Siyasal, Sosyal ve Kültürel Tarihine İlişkin Makaleler Antolojisi*, haz. N. Aygün Akkoyunlu vd., Grafiker Yayınları, Ankara 2003, s. 97-98.

²⁶ Tihranî, *age*, C.1, s. 251; Arayancan, "Akkoyunlu ve Karakoyunlu'da Kadının Devlet Yönetimi...", s. 294-295.

²⁷ Tihranî, *age*, C.1, s. 252; Paydaş, *age*, s. 59.

²⁸ Sanjian, *age*, s. 222.

²⁹ Tihranî, *age*, C.1, s. 255.

³⁰ Yınanç, *agm*, s. 179.

³¹ Esasında Cihanşah'ın bu politikası, onun Timuruların varisi olduğu iddiasının bir yansıması olarak değerlendirilmektedir. Woods, *age*, s. 150; Necefli, *age*, s. 40vd; Ahmet Toksoy, "Ak Koyunlar ve Erzincan (Uzun Hasan Devrine Kadar)", *Türklik Bilimi Araştırmaları*, S. 35, (2014), s. 260.

TAHT MÜCADELESİNDEN BAĞIMSIZLIĞA: UZUN HASAN VE DİCLE MUHAREBESİ

Cihangir Bey'in Irak'ta, Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah'ın yanında bulunduğu esnada, Erzincan'ı ona verdiği ve Akkoyunlu hükümdarı olarak Cihangir Bey'i tanıdığı haberi yayıldı. Hanedan içerisinde pek ciddiye alınmasa da bu durum özellikle Mardin halkı tarafından sevinçle karşılanmış, bundan cesaret alarak etrafı yağmalamaya başlamışlardı.³² Bu arada Karakoyunlu hükümdarı, Emir Arabşah-ı Ayinlu'yu 12 bin kişilik bir askeri kuvvetin başında Cihangir Bey'in yardımına gönderdi.³³ Ancak Hasan Bey'in üzerine geldiği haberi üzerine Arabşah, çarpışmayı göze alamayarak Hoy'a doğru çekilmiştir.³⁴ Hasan Bey, kuvvetlerinin bir kısmıyla da Van Gölü'nün kuzeyinde yer alan Kara Koyunlu yurtlarını yağmalatmış, dönüşü sırasında ise, Avnik, Erzurum ve Bayburt taraflarını vurarak, büyük ganimet elde etmişti.³⁵ Onun bu başarıları Ak Koyunlu hanedanı içerisinde otoritesini pekiştirmişti. Buradan güneye hareket eden Hasan Bey, Harran'ı ele geçirmiş, hızla tekrar Erzurum ve Tercan taraflarına gelmiştir. Çevredeki kuvvetlerin katılmasıyla ordusunu güçlendiren Hasan Bey, Ak Koyunlu hanedanına mensup, ancak taht mücadeleleri sırasında Kara Koyunlularla hareket eden Kılıç Arslan tarafından yönetilen Erzincan şehri önlerine gelmiştir. Şehre tüm giriş çıkışların daha dikkatli tutulması konusunda talimat verip, bu defa Âmid/Diyarbakir tarafına yöneldi. Bu sırada Cihangir Mirza ise Âmid/Diyarbakir'e giremediği için civardaki bazı yerleşim yerlerini yağmalayarak Mardin'e çekilmiştir. Hasan Bey de Mardin sahrasına gelerek kış burada geçirmiştir.³⁶

Cihangir Mirza, sahip olduğu kuvvetler vasıtasıyla kardeşine karşı koyamayacağı farkındaydı. O sebeple diğer kardeşi Üveys'i Kara Koyunlu hükümdarına yardım göndermesi için elçi olarak yolladı. Bunun üzerine Cihanşah, Rüstem-i Tarhan'ın komutasında 20 bin kişilik bir orduyu Cihangir'e yardıma gönderdi.³⁷ Rüstem-i Tarhan'ın yanında Sultan-ı Ali Paşa, Piri Beğ-i Alişah, Şah Hacı Beğ-i Gavrudî, Piri Bey, Sulan/Solan Bey ve Ali Şeker Bey gibi "umerâ –yi i'zâm" dan emirler de vardı.³⁸ Böylesine güçlü bir ordunun Irak'tan Diyarbakir'a hareket ettiği haberini alan Hasan Bey, tüm hazırlıklarını tamamlayarak beklemeye başlamıştı.³⁹ Bu sırada Hasan Bey'in yanında Avşar, Emirli, Haydarlı, Musullu, Purnak ve Koca Hacılu Türkmen aşiretleriyle⁴⁰ Şeyh Cüneyt'in taraftarı olan bazı râfîzî Türkmen taifeleri de bulunmaktaydı.⁴¹

3. Dicle Muharebesi (Mayıs/Haziran 1457)

Kış Mardin sahrasında geçiren Hasan Bey, hem etrafa dağılan birliklerini toplamak, hem de devlet erkânıyla istişare yapmak gayesiyle Urfa tarafına gitmiştir. Devlet erkânı mevcut kalelerin muhkem hale getirilip, Şam taraflarına gidilmesi gerektiği konusunda hemfikir iken, o bunu kaçmak olarak değerlendirip mücadele edilmesi gerektiğine karar verdi. Hasan Bey'in karargâhında bunlar yaşanırken Rüstem-i Tarhan ordusuyla Dicle'yi çoktan geçmişti.⁴² Bunun üzerine Hasan Bey, Mardin taraflarına gönderdiği bir birlikle bölgenin tüm kaynaklarını tahrip ettirdi. Bu arada düşman kuvvetlerinin de Nusaybin civarına ulaştığı istihbaratı gelmişti. Kendisi de Dicle'nin karşısında mevzilenip, savaş araç-gereçlerini hazır hale getirmekle meşgul oldu.⁴³

Kara Koyunlu ordusunun yaklaştığı haberleri bölgede pek çok Dulkadirli ve Bayatlı gibi Türkmen aşiretlerini de tedirgin etmiş ve Şam taraflarına çekilmelerine sebep olmuştu. Hasan Bey, oğulları Sultan Halil ve Uğurlu Muhammed'i bunların peşinden göndermesine rağmen geri getirmeye muvaffak olamamıştır.⁴⁴ Bazı beyler de Rüstem-i Tarhan'ın yanında yer almaya başlamışlardı. Öte yandan Rüstem-i Tarhan bölgedeki Zırkı ve Mirdasileri yanına çekmenin yollarını arıyordu.⁴⁵ Hasan Bey ise karavulları⁴⁶ vasıtasıyla onun harekât güzergâhını sürekli takip ettiriyor ve yolu üzerindeki tüm kaynakları yok ediyordu.⁴⁷ Bu arada Cihangir'in yanında yer alan diğer kardeşi Üveys Bey de Eğil Kalesi ve çevresindeki yerlerin beylerini askerleriyle birlikte Rüstem'in yanına çekmeye başlamıştı.⁴⁸

Taraflar arasındaki öncü kuvvetlerin mücadelesi Mardin yakınlarında meydana gelmiş ve Hasan Bey'in kuvvetleri karşı tarafa galebe çalmıştı. Moral ve motivasyonu yükselen Hasan Bey, Rüstem-i Tarhan'a gönderdiği mektupta; artık karşısında yıllar öncesinde galip geldiği zayıfların olmadığını ve kendisinden korkmadığını ifade ederek, ona açıkça meydan okuyacaktır.⁴⁹ Esasında Hasan Bey'in hedefi Kara Koyunlu kuvvetlerini olabildiğince kendi merkezine yani Âmid/Diyarbakir'e çekmekti. Bunda da büyük ölçüde başarılı olmuştu. Daha sonra düşmanla ilk temas edecek olan öncü kitalarını güçlendirdi. Bu bağlamda kendisine bağlı önemli aşiretlerden olan Koca Hacılıları da bu birlikler içerisinde dâhil etti. Bu şekilde güçlenen öncü birlikler, Rüstem-i Tarhan'ın keşif kollarını yenmeyi başardı.⁵⁰ Hasan Bey'in Dicle'nin karşısına geçişiyle nihayet Kara Koyunlu taarruzu başladı. Rüstem-i Tarhan ve Cihangir Mirza Hasan Bey tarafına saldırırken; Baharlı Ali Şeker, Solan Bey'le beraber özellikle Purnakların yer aldığı Ak Koyunlu ordusunun sağ tarafına yüklendiler. Şahsuvar ile Şeyh Ali Bey komutasındaki Kara Koyunlu birlikleri de Musullu ve Kutbeklu aşiretlerinin konuşlandığı sol cenaha saldırdılar.⁵¹ Muharebenin hemen başında Baharlı Ali Şeker Bey, Purnakların savunduğu Ak Koyunlu sağ kanadını yenerek Dicle tarafına doğru itmeyi başardı. Bu arada Rüstem-i Tarhan'ın öncü birlikleri de Ak Koyunlulara galebe çaldı. Bu yetmezmiş gibi Hasan Bey'in ok yağmuru karşısında atından düşmesi Ak Koyunlu ordusunda kısa süreli bir panik havası yaratmıştı.⁵²

³² Tihranî, *age*, C.1, s. 256; V. Minorsky, "Uzun Hasan", *İslam Ansiklopedisi*, C.13, İstanbul 1986, s. 92.

³³ Tihranî, *age*, C.1, s. 259; Woods, *age*, s. 150.

³⁴ Sanjian, *age*, s. 223; Nejad, *age*, s. 49; Paydaş, *age*, s. 60; Toksoy, *agm*, s. 258vd.

³⁵ Tihranî, *age*, C.1, s. 261-263; Woods, *age*, s. 146; Erdem vd. *age*, s. 97; Minorsky, *agm*, s. 91.

³⁶ Tihranî, *age*, C.1, s. 260-261.

³⁷ Nejad, *age*, s. 49.

³⁸ Sanjian, *age*, s. 223.

³⁹ Tihranî, *age*, C.1, s. 262; Hasan-ı Rumlu, *age*, s. 345; Paydaş, *age*, s. 61.

⁴⁰ Woods, *age*, s. 151.

⁴¹ Yınanç, *agm*, s. 180. Akkoyunlu yönetiminin dini gruplarla olan münasebetleri için bkz. Ayşe Atıcı Arayancan, "Akkoyunlu Sarayında Manevi ve İdari Güç: Dervişler", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 87, (Güz 2018), s. 89-102.

⁴² Tihranî, *age*, C.1, s. 263-264.

⁴³ Tihranî, *age*, C.1, s. 265; Paydaş, *age*, s. 63.

⁴⁴ Paydaş, *age*, s. 63.

⁴⁵ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Tihranî, *age*, C.1, s. 265-268; Paydaş, *age*, s. 65.

⁴⁶ Karavul hakkında bkz. Ahmet Korkmaz, *Kara Koyunlu Devleti'nin Askeri Teşkilatı*, Efeakademi Yayınları, İstanbul 2022, s. 84-86.

⁴⁷ Kazım Paydaş, *Ak Koyunlu Devlet Teşkilatı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Ankara 2003, s. 116.

⁴⁸ Tihranî, *age*, C.1, s. 270-272.

⁴⁹ Tihranî, *age*, C.1, s. 268; Erdem, "Osman Bey'in Ölümünden Uzun Hasan Padişah'a Ak-Koyunlular", s. 129.

⁵⁰ Tihranî, *age*, C.1, s. 271-272; Erdem, "Osman Bey'in Ölümünden Uzun Hasan Padişah'a Ak-Koyunlular", s. 130.

⁵¹ Savaş düzeni ve kullanılan silahlar hakkında bkz. İlhan Erdem, "Ak Koyunlu ve Kara Koyunlu Ordularına Genel Bir Bakış", s. 67.

⁵² Tihranî, *age*, C.1, s. 273; Hasan-ı Rumlu, *age*, s. 345.

Hasan Bey'in tekrar ayağa kalkıp, nara atarak saldırması Ak Koyunlu birliklerinde bir toparlanma havası estirdi. Ani bir harekâtle Kara Koyunlu ordusunun genel düzenini bozmayı başardılar. Kara Koyunlu ordusunda baş gösteren bu kargaşa ortamında Ak Koyunlu askerlerinin takibi neticesinde Rüstem-i Tarhan atından düşürülerek esir alındı. Artık muharebede talih Ak Koyunluların yana dönmüştü. Pek çok Kara Koyunlu beyi savaş alanını terk etmeye başladı. Bunlar arasında Şahsuvar ve Şah Ali Beyler de vardı. Kara Koyunlu ordusunda bunlar yaşanırken, Hasan Bey'in kuvvetlerinin sağ kanadını baskı altında tutan Ali Şeker Bey ise durumunu hâlâ muhafaza etmekteydi.⁵³ Ali Şeker Bey'in etrafında toplanan Kara Koyunlu birlikleri yeniden mücadeleye başladılar. Hasan Bey'in Kara isimli emir-i ahûru,⁵⁴ Ali Şeker Bey üzerine iki defa saldırdıysa da başarılı olamayarak hayatını kaybetti.⁵⁵

Ak Koyunlu kuvvetleri, Ali Şeker Bey'in komutasındaki Kara Koyunlu ordusunun yeniden toparlanışını, başarılı manevralarını şaşkın bir şekilde takip ediyordu. Hasan Bey'in tüm çabaları onları harekete geçirmeye yetmemişti. Ta ki Emirli Hamza'nın Haydarlı ve Araplı aşiretleriyle yardıma gelmesine kadar. Ak Koyunlu ordusunun yoğun bir taarruzu karşısında Ali Şeker Bey'in kuvvetleri dağılmaya başladı. O'nun tüm çabalarına rağmen sonuç değişmedi. Üstelik kendisi de komutanı gibi esir düşmüştü. Nihayet Hasan Bey komutasındaki Ak Koyunlular büyük bir zafer kazandılar.⁵⁶ Çok sayıda esir ve devasa miktarda ganimet elde ettiler. Esirler, umerâ-yı azâmdan, boy nökerlerinden ve zırhlı askerlerden olmak üzere takriben 1.700 kişiyi buluyordu. Bu arada Şah Ali Bey ve Şehsuvar Bey'in kuvvetleri Musul taraflarına kaçmışlardı. Hasan Bey'in takibi üzerine şaşkın bir şekilde iki gemiye binip uzaklaşmak istemişlerse de gemilerin batması neticesinde yok olmuşlardır.⁵⁷

Dağılan Kara Koyunlu birliklerini takip eden Hasan Bey, geri döndüğünde esirlerden 500 kadarını idam ettirmiştir ki bunlar arasında Rüstem-i Tarhan da vardı. Tihranî'nin kaydına göre, Rüstem, katlini gerçekleştirecek cellattan keskin bir kılıç ister. Celladın seçtiği kılıç, Baba Abdurrahman'ın Ak Ziyaret'te Rüstem'i temsili olarak öldürdüğü kılıçtı.⁵⁸ Rüstem'in bu şekilde ortadan kaldırılmasının akabinde Ali Şeker Çermük Kalesi'ne; Pir Ali Ergani Kalesi'ne ve Sulan Bey de Çüngüş Kalesi'ne gönderildi.⁵⁹ Bir Ermeni kroniği, savaş esnasında Rüstem-i Tarhan'ın yanında olduğu anlaşılan eşinin kaçarak kurtulduğu belirtilmektedir. Yine aynı kaynak, bu kadının öldürülen eşinin cenazesini Hasan Bey'den istediğini ve teslim aldığı ifade etmektedir.⁶⁰ Büyük bir zafer kazanan Ak Koyunlular, Kara Koyunluların kalan tüm erzak ve malları ele geçirdiler. Nihayet Hasan Bey, elde ettiği büyük zaferi çevrede hüküm süren devletlere bildirdi. Bu amaçla etraf ülkeler, bilhassa Osmanlılar ile Memlûklere zafemâmeler gönderildi. Memlûk hükümdarı el-Eşref İnal bu zaferi olumlu karşılayıp Hasan Bey'i tebrik ederken; Osmanlı padişahı II. Mehmet'in tavrı konusunda herhangi bir malumat belirtilmemiştir.⁶¹

Vakit kaybetmeden Mardin'i kuşatan Hasan Bey, kardeşinden oğlunu rehin göndermesini istemiş, ancak kabul edilmeyince muhasarayı kaldırmamıştır. Bu arada Cihangir'in savaşı kaybetmesi, Ak Koyunlu aşiretlerini olduğu gibi özellikle Mardin sakinlerini de kendisinden uzaklaştırmıştır. Nitekim Mardin halkı Cihangir'in ailesini ve ona bağlı olanları şehirden çıkarmış ve Hasan Bey'e bağlılıklarını bildirmişlerdir.⁶² Konu hakkında dönemin Ermeni kaynakları yiyecek sıkıntısı çeken şehir halkının Cihangir'in huzuruna çıkıp: “*Kardeşinin söylediklerini yerine getir ve oğlunu rehin olarak ona gönder. Zira Hasan Bey, bize karşı savaşı sürdürür ise daha fazla direnemeyiz.*” dediklerinden bahsetmektedir.⁶³ Zaten bir süre sonra da Ak Koyunluların bir kısmı Hasan Bey'in buyruğuna girmiştir. Mardin'de zahirenin tükenmesi üzerine Sara Hatun yine iki oğlunun arasını bulmayı başarmıştır. Buna göre, Hasan Bey'in isteği üzerine Cihangir Mirza, oğlu Ali Han'ı kardeşine göndermiş, karşılığında Mardin şehrinin yönetimini ölüm tarihi olan 1469'a kadar elinde tutmuştur.⁶⁴ Ermeni kaynakları bölgedeki tüm yıkımın müsebbibi olarak Cihangir'i gösterir. Buna göre, eğer en başta oğlunu rehin olarak Hasan Bey'e göndermiş olsaydı, onca mücadeleye ve didişmeye gerek kalmayacaktı.⁶⁵ Diğer kardeşi Üveys Bey de huzura çıkarak bağlılık yemini etmiştir. Bunun karşılığında Hasan Bey, ona iki önemli kalenin anahtarını bahşetmiştir.⁶⁶

4. Yükselen Payitaht ve Hasan Padişahın Doğuşu

Ağabeyi Cihangir'e karşı mücadeleyi kazanan Hasan Bey, savaş sırasında karşı tarafın yanında saf tutan ve Erzincan'da bulunan Buldukanî lideri İsa Bey'i cezalandırmak için Rüstem-i Murat Bey'i görevlendirmiştir. Ancak Murat Bey, şehri muhasara etmek yerine ordudan ayrılıp Rüstem-i Tarhan'ın hazinelerini alarak Rum taraflarına kaçmıştır. Bunun üzerine Mardin'de işleri yoluna koyan Hasan Bey, kuzeye yönelerek Erzincan'a gelmiştir. Uzun süren taht mücadeleleri ve Kara Koyunlu faaliyetleri yüzünden şehir harabeye dönmüştü. Yörede asayişin sağlayan Ak Koyunlu hükümdarı, çevreye dağılmış halkın gönlünü alarak yurtlarına dönmeye ikna etmiştir. Akabinde şehrin idaresini Hurşit Bey'e vermiştir. Ruha (Urfa) şehrinin de kardeşi Üveys'in idaresine bırakılmasıyla artık yaylak ve kırsaklar üzerinde tam hâkimiyet sağlanmış oldu.⁶⁷ Neticede ticaret yolları üzerinde bulunan Ak Koyunlu payitahtı Âmid/Diyarbakir'in güvenlik problemi de bertaraf edilmiş oldu. Şüphesiz bu durum şehri kısa zamanda bir ilgi odağı haline getirmiştir. Bilhassa Haleb üzerinden şehre çok sayıda ürün gelmeye ve buradan farklı bölgeye gönderilmeye başlandı. Alınan ticari tedbirler sayesinde payitaht dönemin ve bölgenin zengin şehirleri arasına girdi.⁶⁸ Bölgenin önemli bir ticaret merkezi konumuna yükselen Âmid/Diyarbakir,⁶⁹ Uzun Hasan'ın her askeri başarısıyla aynı zamanda bölgenin siyasi dengelerinin tayin edildiği bir merkeze dönüştürmüştür. Bu bağlamda Hasan Bey'in yörede bulunduğu sırada, veba salgını sebebiyle kendisine yardıma gelemeyen İspir Kalesi hâkimi Purnaklı Bayezid Bey, çok miktarda mal ve hediye ile huzura gelip, bağlılığını bildirmiştir. Şam ve Rum diyarlarından çok sayıda yerel yöneticiler de hediyeler sunup itaatlerini arz etmişlerdir. Buradan kışlağına yönelen Ak Koyunlu hükümdarı, Âmid/Diyarbakir'e

⁵³ Tihranî, *age*, C.1, s. 274-275.

⁵⁴ *Ahtacı* olarak da adlandırılan bu görevliler, hükümdarın at ve ahırlarının bakımını yaparlardı. Bunların âmirine *Emir Ahtacı* adı verilir. Bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, TTK Yayınları, Ankara 1998, s. 189 vd. *Emir-i Ahûr*, hakkında ayrıca bkz. Erdem vd., *age*, s. 214-215.

⁵⁵ Tihranî, *age*, C.1, s. 276.

⁵⁶ Tihranî, *age*, C.1, s. 277-278; Woods, *age*, s. 150.

⁵⁷ Tihranî, *age*, C.1, s. 279; Hasan-ı Rumlu, *age*, s. 346.

⁵⁸ Bu konuda teferruatlı bilgi için bkz. Arayancan, “*Akkoyunlu Sarayında Manevi ve İdari Güç...*”, s. 92-93.

⁵⁹ Tihranî, *age*, C.1, s. 280; Hasan-ı Rumlu, *age*, s. 346.

⁶⁰ Sanjian, *age*, s. 223.

⁶¹ Woods, *age*, s. 150; Erdem, “*Osman Bey'in Ölümünden Uzun Hasan Padişah'a Ak-Koyunlular*”, s. 130.

⁶² Nejdâ, *age*, s. 50.

⁶³ Sanjian, *age*, s. 224; Erdem vd., *age*, s. 99; Arayancan, “*Akkoyunlu ve Karakoyunlu'da Kadının Devlet Yönetimi...*”, s.295.

⁶⁴ Keleş, *age*, s. 152.

⁶⁵ Sanjian, *age*, s. 224.

⁶⁶ Tihranî, *age*, C.1, s. 280; Hasan-ı Rumlu, *age*, s. 347-348; Sanjian, *age*, s. 224; Minorsky, *agm*, s. 92.

⁶⁷ Toksoy, *agm*, s. 261.

⁶⁸ Paydaş, “*Ak Koyunlular Döneminde Ticaret*”, s. 214-215.

⁶⁹ Bu konuda bilgi için bkz. Paydaş, “*Ak Koyunlular Döneminde Ticaret*”, s. 213-223.

gelmiştir. Rakka civarında meskûn, Şam ve Diyarbekir arasında ticaret kervanlarını yağmalayan Arap Ka'beyn, Uneyn, Benî Rabia aşiretleri üzerine ordu göndermiştir. Bu aşiretlerden çok sayıda deve, at, mal ve erzak ele geçirildi. Böylece yağmaladıkları malları sözü edilen aşiretlerden alan Hasan Bey, asker ve beyleri arasında dağıtıp cömert bir hükümdar olduğunu gösterdiği gibi yol emniyetini tesis ederek sahip olduğu toprakların ticari çıkarlarını da muhafaza etmiştir.⁷⁰

Ali Bey ve Hamza Bey dönemlerinde bir Ak Koyunlu birliği sağlanamadığı gibi Cihanşah'ın yaklaşık yedi yıllık iktidarı (1444-1453) da iç çekişmeleri ortadan kaldırmaya yetmemiştir. Hatta bu durum zamanla kuzeydeki yaylaklara hâkim aşiretlerle güneydeki kışlak sahalarını kontrol eden aşiretler arasında bir mücadeleyi de körükledi. Neticede göç güzergâhları boyunca siyasi bir hâkimiyet tesis edilemedi. Bunu sağlayabilmek için zaman zaman dış destek siyaseti bile denenmiş, ancak çare olmamıştı.⁷¹ O sebeple Dicle Muharebesi, gerek Bayındır aşiretini ve gerekse diğer konfedere aşiretleri Ak Koyunlu çatısı altında yeniden toparlayan Hasan Bey gibi karizmatik bir lideri ortaya çıkarması açısından fevkalade önemlidir. Nitekim Dicle Zaferi'yle öz güveni artan Hasan Bey, rakibi Kara Koyunlu Cihanşah'ı ortadan kaldırdığı 1468 yılına kadar geçen on yıl içerisinde, Ak Koyunlu beyliğini büyük bir imparatorluğa dönüştürme kabiliyetini gösterecektir.⁷² Babası Ali Bey'in taht kavgaları sırasında sergilediği acziyeti ve çabuk pes edişi, Hasan Bey'in mücadelecisi ve muharip kişiliğinin ortaya çıkışında etkili olmuştur. Çocukluğu ve gençliğinde kendisini çetin mücadelelerin içinde bulmuş, ağabeyinin tahta çıkışında onunla beraber hareket ettiği gibi Kara Koyunlu güdümüne girmesine de karşı çıkmıştı.⁷³ Bu yönüyle Hasan Bey, Büyük Hun Devleti'nin parçalandığı dönemde Çin hâkimiyetini kabul eden kardeşi Ho-hen-yah'a karşı çıkan Chi-chi'ye benzetilir.⁷⁴

Dicle Zaferi'nden bir yıl sonra Cihanşah, Rakka kışlağında bulunan Hasan Bey'e barış için bir elçi göndermiştir. Akabinde Kara Koyunlu esirlerinin serbest bırakıldığına bakılırsa yeniden bir sulh döneminin başladığı söylenebilir. Asıl önemlisi bu sulh görüşmeleri Hasan Bey'in konumunu oldukça güçlendirmiştir. Bu bağlamda zaferi takip eden yıl içerisinde Gürcistan'a bir sefer düzenledi. 1462'de ikinci Gürcü seferine çıkan Hasan Bey, hâkimiyet sahasını genişletmeyi sürdürdü.⁷⁵ Ak Koyunluların güçlendiği bu dönemde Cihanşah, Hasan Bey'in Gürcistan seferlerini desteklediğini bildiriyordu. Bunun bir taktik olduğunu bilen Hasan Bey, Kara Koyunlu hükümdarının er ya da geç üzerine geleceğini görüyordu.⁷⁶ İkinci Gürcü Seferi sırasında Bayburt'u Kara Koyunlulardan alan Hasan Bey, Hısn Keyfa'yı da ele geçirerek, Eyyubi iktidarına son vermiştir. Akabinde Siirt ve Bohtan'ı hâkimiyeti altına aldı. 1465'te ise Dulkadir yönetimindeki Harput'u kendisine bağladı. Amid/Diyarbakir, Urfa ve Mardin'in de ele geçirilmesiyle bir yandan aşiretlerin güneydeki kışlak sahaları üzerinde büyük ölçüde denetim imkânını sağlanmış, diğer taraftan ticaret yolları üzerinde hâkimiyet tesis edilmiş oldu.⁷⁷

Hasan Bey'in, Dicle Zaferi'nden sonra devasa sınırlara ulaştığı Ak Koyunlu İmparatorluğu, coğrafi konumu itibarıyla önemli ticaret yollarını kontrol eden bir güç haline gelmişti. Bunu değerlendiren Ak Koyunlu hükümdarı, bir takım yasalar koyarak bilhassa Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da ticarete bir nizam getirdiği gibi bölgeyi siyasi manada istikrarsızlığa sürükleyen aşiretler arası mera ve otlak kavgalarına da son vermiştir.⁷⁸ Bu yasalar vasıtasıyla Hasan Bey, iktisadi hayatı hayvancılığa dayalı konargöçer Türkmen topluluklarını yerleşik hayata alıştırmaya niyetindeydi. Bunun hayata geçirilmesi halinde kendisinden sonra ortaya çıkan ve Ak Koyunlu Devleti'nin dağılımını hızlandıran aşiretler arası mücadeleler de son bulabilirdi.⁷⁹ Hasan Bey'in bu hedefi büyük ölçekte gerçekleşmemiş olsa da daha sonra bölgede hâkim olan Osmanlı ve hatta Safeviler döneminde sözü edilen yasalar uygulanarak bölgenin transit ticaretteki avantajları göz ardı edilmeyecektir.⁸⁰

Dicle Muharebesi, Kara Yülük Osman Bey'in kurduğu devleti, onun ölümüyle sürüklendiği uzun taht mücadelelerinde parçalanıp yıkılmaktan kurtarmıştır. Belki daha da önemlisi Dicle zaferi Ak Koyunlularını, rakip Kara Koyunlu boyunduruğu altına girmekten kurtarmıştır. Dolayısıyla bu savaş aynı zamanda Ak Koyunluların bir bağımsızlık savaşı olarak da değerlendirilmelidir. Ancak Hasan Bey için asıl mücadele yeni başlıyordu. Evvela taht mücadelelerinde dağılmış orduyu yeniden birleştirmesi gerekiyordu. O sebeple zaferin hemen arifesinde konfedere aşiretleri çevresinde toplamaya özen göstermiştir. İlk iş olarak konar-göçer aşiretlerin yaylak ve kışlak sahalarını tekrar Ak Koyunlu hâkimiyetine kazandırmıştır. Aynı şekilde aşiretlerin mevsimsel göç yolları üzerindeki önemli kaleleri de alarak bu güzergâhlar üzerinde güvenliği tesis etmiştir. Bu şekilde ordusunu çoğunlukla Türkmen unsurlardan teşkil eden Ak Koyunlu hükümdarı, Türkmen babalarıyla da ilişkilerini geliştirmeyi ihmal etmemiştir.⁸¹ Nitekim yukarıda belirtildiği üzere muharebe esnasında Hasan Bey'in ordusunda Şeyh Cüneyd'in taraftarları da vardı. Neticede dağılmakta olan bir siyasi yapıyı yeniden derleme, toparlama kabiliyetini göstermiştir. Bu yönüyle de Hasan Bey'i, Ak Koyunlu Devleti'nin ikinci kurucusu kabul etmek yanlış olmasa gerektir.

Uzun Hasan ya da Hasan Padişah olarak da bilinen bu Türkmen beyi, sadece Doğu Anadolu'da yurt tutan Türkmenleri değil, Güney Kafkasya'dan Musul-Kerkük hattına kadar uzanan sahada meskûn Türkmen topluluklarını bir çatı altında birleştirme başarısını göstermiştir. Bu şekilde büyük bir güce erişen Hasan Padişah, kendisini Türklerin hükümdarı olarak görüyordu. Hatta çağdaşı Osmanlı ve Memluk yönetimlerini Türk unsurlara sahip çıkmamakla itham ediyor, bilhassa Osmanlı yönetimini göçer Türkmen aşiretlerini

⁷⁰ Tihrani, *age*, C.1, s. 280; Hasan-ı Rumlu, *age*, s. 347; Paydaş, *age*, s. 72.

⁷¹ Salim Cöğce, "Otlukbeli Savaşı'na Kadar Akkoyunlular", *Türkmen Akkoyunlu İmparatorluğu Makaleler Antolojisi*, haz. N. Aygün Akkoyunlu vd, Grafiker Yayınları, Ankara 2003, s. 271.

⁷² Uzun Hasan'ın Kara Koyunlu ve Timurlularla mücadelesi için bkz. Kadı Ahmed Gaffari, *Tarih-i Cihan-Âra*, çev. Buket Gündüz, Bilge Kültür-Sanat Yayınları, İstanbul 2023, s. 61-62; Çetin, "Yahya Kazvini'nin, Lubb et-Tavârih'inde Akkoyunlularla Alakalı Bilgiler", s. 56.

⁷³ Uzun Hasan'ın mücadelesi hakkında bkz. Erdem, "Ak Koyunlu ve Kara Koyunlu Ordularına Genel Bir Bakış", s. 67vd.

⁷⁴ Emin Kırkıl, "Çağının Meşrûiyet Kavramları Işığında Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C.1, S.1, Aralık 2013, s. 38 vd.

⁷⁵ Uzun Hasan'ın Gürcü seferleri hakkında bkz. Kemal Taşçı, "Ahıska Bölgesi'nin Türkleşmesine Kara Koyunlu ve Ak Koyunlu Devletlerinin Gürcistan Siyasetinin Etkisi", *Uluslararası Ahıska Türkleri Sempozyumu (11-13 Mayıs 2017 Erzincan)*, C. 2, s. 597-612; Kazım Paydaş, "Ak Koyunlu ve Kara Koyunlu Türkmenlerinin Gürcistan'a Yaptıkları Seferler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 21, S. 2, s. 183-193.

⁷⁶ Necefi, *age*, s. 41.

⁷⁷ Sanjian, *age*, s. 222; Woods, *age*, s. 147; Yınanç, *agm*, s. 259-260; Hans Robert Roemer, "Das Turkmenische Intermezzo: Persische Geschichte Zwischen Mongolen und Safawidens", *Archäologische Mitteilungen aus Iran*, C. 9, Freiburg 1976, p. 285.

⁷⁸ Cöğce, *agm*, s. 271. Hasan Padişah Kanunları hakkında bkz. V. Minorsky, "The Aq-qoyunlu and Land Reforms", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, 17/3, 1955, pp. 449-462; Ö. Lütfi Barkan, "Osmanlı Devri'nde, Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan Bey'e Ait Kanunlar", *Türkiye'de Toprak Meselesi, Toplu Eserler*, C.1, İstanbul 1980, s. 546-547; Uzunçarşılı, *age*, s. 283.

⁷⁹ Kırkıl, *agm*, s. 39.

⁸⁰ Konu hakkında bkz. Ahmet Özcan, "Uzun Hasan Kanunları ve Osmanlı Dönemine Yansımaları", *OTAM*, S. 29, (2011), s. 173-192.

⁸¹ Erdem, "Ak Koyunlu ve Kara Koyunlu Ordularına Genel Bir Bakış", s. 66. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Arayancan, "Akkoyunlu Sarayında Manevi ve İdari Güç", s. 89-102.

vergiye bağlamakla gayrimüslim ahalile eşdeğer tuttuğunu vurguluyordu.⁸² Hasan Bey'in bu siyaseti bölgede asırlardır süregelen Cengizî meşruiyet anlayışının yerini Oğuzcu meşruiyete bıraktığı anlamına da geliyordu.⁸³ Onun başarıları isminin Avrupa saraylarında anılmasına ve Avrupa'yı tehdit eden Osmanlı'ya karşı potansiyel bir müttefik olarak görülmesine sebep olmaktadır.⁸⁴ Dahası Anadolu Beylikleri tarafından da Osmanlı'ya karşı kıskırtilan Hasan Padişah, bir cihan devleti hayaline çoktan kapılmıştı.⁸⁵

SONUÇ

Timur'un batı seferleri sırasında bölgenin siyasi dengelerini gözeterek onun yanında yer alan Ak Koyunlular, Kara Yülük Osman liderliğinde önemli kışlak ve yaylak sahalarını elde ettiler. Osman Bey, rakipleri Kara Koyunlu Türkmenlerine rağmen, kendilerine bağlı aşiretlerin bu hayat alanlarını korumayı başardı. Ancak ölümüyle hanedan içerisinde başlayan kıyasıya taht mücadeleleri devleti parçalanmanın eşiğine getirmiştir. Tahtı ele geçiren hanedan üyelerinin bir türlü muktedir olamaması iç savaşı daha da körüklemiştir. Hatta taraflar bazen birbirlerini alt edebilmek için dış desteğe de başvurmuştur. Bu durum Hasan Bey başta olmak üzere bazı hanedan üyeleri arasında devletin iç meselelerine müdahale olarak addedildiği gerekçesiyle karşılıklı tepkiyle yaşanmıştır. Cihangir'in taht mücadelesinde evvela onun yanında yer alan Hasan Bey, Kara Koyunlularla anlaşılan kardeşiyle yollarını ayırmıştır. Nihayetinde Cihangir'in Kara Koyunlu Cihanşah'ın huzuruna çıkıp ondan yardım istemesi, taht mücadelesini devletin bir iç meselesi olmaktan çıkarmıştır. Bu durumu değerlendiren Cihanşah ise desteklediği bir Ak Koyunlu mirzasının hükümdar olması halinde en büyük rakibini kontrol altında tutabileceğini düşünüyordu. İşte bu şartlar altında bir yanda kazandığında Kara Koyunlu güdümüne açık Cihangir ile öbür yanda bağımsızlık vadeden Hasan Bey, 1457 yılında, Dicle Nehri kenarında karşı karşıya geldiler. Neticede kararlı tutumu sayesinde büyük bir zafer elde eden Hasan Bey, tahtı ele geçirmekle kalmamış, kısa bir süre içerisinde Kara Koyunluları da bertaraf ederek bölgesel bir güç haline gelmiştir. O sebeple Dicle Muharebesi, uzun süredir Bayındırlılar içerisinde beklenen Hasan Padişah gibi bir lideri tarih sahnesine çıkardığı gibi, onun önderliğinde bağımsızlığını ve siyasi birliğini kaybetmek üzere olan Ak Koyunlu konfederasyonunun da yeniden bir bayrak altında birleşmesini sağlamıştır.

KAYNAKÇA

- AKA, İsmail, "Diyarbakır'da Akkoyunlu Hâkimiyeti", *Makaleler*, C.1, haz. E. Semih Yalçın vd, Berikan Yayınevi, Ankara 2005, ss. 397-411.
- ARAYANCAN, Ayşe Atıcı, "Akkoyunlu ve Karakoyunlu'da Kadının Devlet Yönetimi ve Diplomasideki Önemine İki Örnek: Hatun Can Begüm ve Sara Hatun", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 29, (2011), ss. 285-301.
- ARAYANCAN, Ayşe Atıcı, "Akkoyunlu Sarayında Manevi ve İdari Güç: Dervişler", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 87, (Güz 2018), ss. 89-102.
- ARAYANCAN, Ayşe Atıcı, "Akkoyunluların Ortaya Çıkışı ve Kuruluş Dönemi", *Kuruluş, Hunlardan Türkiye Cumhuriyeti'ne*, ed. Sadullah Gülten, Timaş Yayınları, İstanbul 2023, ss. 319-342.
- BARKAN, Ö. Lütfi, "Osmanlı Devri'nde, Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan Bey'e Ait Kanunlar", *Türkiye'de Toprak Meselesi, Toplu Eserler*, C.1, İstanbul 1980, ss. 546-547.
- CÖHCE, Salim, "Otluksbeli Savaşı'na Kadar Akkoyunlular", *Türkmen Akkoyunlu İmparatorluğu Makaleler Antolojisi*, haz. N. Aygün Akkoyunlu, Adil Şen, Grafiker Yayınları, Ankara 2003, ss. 265-278.
- ÇETİN, Altan, "Yahya Kazvinî'nin, Lubb et-Tavârih'inde Akkoyunlularla Alakalı Bilgiler", *Belleten*, C. 71, S. 260, (Mayıs 2007), ss. 53-64.
- ERDEM, İlhan, "Ak Koyunlu Devleti'nin Kurucusu Kara-Yülük Osman Bey'in Hayatı ve Faaliyetleri (?-1435)", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 34, S. 1-2, (1999), ss. 99-108.
- ERDEM, İlhan, "Osman Bey'in Ölümünden Uzun Hasan Padişah'a Ak-Koyunlular (1435-1456)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 32, Ankara 2002, ss. 103-131.
- ERDEM, İlhan, Paydaş, Kazım, *Ak-Koyunlu Devleti (Siyasi Tarih ve Yönetim Yapısı)*, Bilge Kültür-Sanat Yayınları, İstanbul 2021.
- ERDEM, İlhan, "Ak Koyunlu ve Kara Koyunlu Ordularına Genel Bir Bakış", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 24, S. 37, (2005), s. 57-77.
- GAFFARİ, *Tarih-i Cihan-Âra*, çev. Buket Gündüz, Bilge Kültür-Sanat Yayınları, İstanbul 2023.
- GENÇ, Vural, "Timur'u Geçmek: Akkoyunluların Osmanlılara Karşı Üstünlük İddiaları", *Osmanlı Araştırmaları*, C. 54, S. 54, (2019), ss. 27-56.
- HINZ, Walther, "Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd", *Türkmen Akkoyunlu İmparatorluğu Siyasal, Sosyal ve Kültürel Tarihine İlişkin Makaleler Antolojisi*, haz. N. Aygün Akkoyunlu vd., Grafiker Yayınları, Ankara 2003, ss. 97-116.
- HASAN-I RURLU, *Ahsenü't-Tevârih*, çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2006.

⁸² İsmail Aka, "Diyarbakır'da Akkoyunlu Hâkimiyeti", *Makaleler*, C.1, haz. E. Semih Yalçın vd, Berikan Yayınevi, Ankara 2005, s. 409. Uzun Hasan'ın bu konuda izlediği siyaseti hakkına bkz. Vural Genç, "Timur'u Geçmek: Akkoyunluların Osmanlılara Karşı Üstünlük İddiaları", *Osmanlı Araştırmaları*, C. 54, S. 54, (2019), s. 27-56.

⁸³ Kırkıl, *agm*, s. 40. Gerek Uzun Hasan döneminde kaleme alınan *Kitab-ı Diyarbekriyye* ve gerekse daha sonra yazılan *Âlem-ârâ-yı Eminî* adlı eserler Bayındırlı ailesini n soyunu kronolojik olarak Oğuz Kağan'a bağlamışlar ve iktidarın onların hakkı olduğunu açık bir dille kaydetmişlerdir. Bu konuda teferruatlı bilgi için bkz. Hamidreza Sohrabiabad, "Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Osmanlı Örnekleimine Göre XV. Yüzyıl Türkmen Devletlerinde Nesev ve Meşruiyet Kurgusu", *DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 21, S. 3, (2019), s. 985-988.

⁸⁴ Woods, *age*, s. 165.

⁸⁵ Cönce, *agm*, s. 272.

TAHT MÜCADELESİNDEN BAĞIMSIZLIĞA: UZUN HASAN VE DİCLE MUHAREBESİ

- HÜSEYİNİ, *Târih-i Kebir (Tevârih-i Enbiya ve Mülûk)*, çev. İsmail Aka, TTK Yayınları, Ankara 2011.
- İBN TAGRİBERDİ, *en- Nücumu 'z-Zahire*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2013.
- İBNİ ARABŞAH, *Acaibu 'l-Makdur*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2012.
- KELEŞ, Erol, *Doğu Anadolu'da Türkmen Hâkimiyeti (Kara Koyunlu ve Ak Koyunlu Dönemi 1365-1501)*, Çizgi Kitabevi, Konya 2022.
- KIRKIL, Emin, "Çağının Meşrûiyet Kavramları Işığında Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C.1, S.1, Aralık 2013, ss. 37-44.
- KORKMAZ, Ahmet, *Kara Koyunlu Devleti'nin Askeri Teşkilatı*, Efeakademi Yayınları, İstanbul 2022.
- MİNORSKY, V., "The Aq-qoyunlu and Land Reforms", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, 17/3, 1955, pp. 449-462.
- MİNORSKY, V., "Uzun Hasan", *İslam Ansiklopedisi*, C.13, MEB Yayınları, İstanbul 1986, ss. 91-96.
- NEJÂD, Muhsin Behrâm, *Karakoyunlular, Akkoyunlular (İran ve Anadolu'da Türkmen Hanedanları)*, çev. Serdar Gündoğdu vd., Kronik Yayınları, İstanbul 2019.
- ÖZCAN, Ahmet, "Uzun Hasan Kanunları ve Osmanlı Dönemine Yansımaları", *OTAM*, S. 29, (2011), ss. 173-192.
- PAYDAŞ, Kazım, *Ak Koyunlu Devlet Teşkilatı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Ankara 2003.
- PAYDAŞ, Kazım, "Ak Koyunlular Döneminde Ticaret", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 23, S. 36, Ankara 2004, ss. 213-223.
- PAYDAŞ, Kazım, *Uzun Hasan ve Otlukbeli Savaşı*, Bilge Kültür-Sanat Yayınları, İstanbul 2022.
- PAYDAŞ, Kazım, "Ak Koyunlu ve Kara Koyunlu Türkmenlerinin Gürcistan'a Yaptıkları Seferler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 21, S. 2, (İzmir 2006), ss. 177-196.
- ROEMER, Hans Robert, "The Türkmen Dynasties", *The Cambridge History of Iran*, ed. Peter Jackson, New York 1993, pp. 147-188.
- ROEMER, Hans Robert, "Das Turkmenische Intermezzo: Persische Geschichte Zwischen Mongolen und Safawidens", *Archaologische Mitteilungen aus Iran*, C. 9, Freiburg 1976, pp. 263-297.
- SANJĀN, Avedis K., *Colophons of Armenian Manuscripts (1301-1480)*, A Source for Middle Eastern History, Cambridge-London 1969.
- SOHRĀBAD, HÂmidreza, "Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Osmanlı Örneğine Göre XV. Yüzyıl Türkmen Devletlerinde Nesep ve Meşruiyet Kurgusu", *DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 21, S. 3, (2019), ss. 981-996.
- TIHRANİ, Kitâb-ı Diyarbekriyye, C.1, haz. N. Lügâl-F.Sümer, TTK Yayınları, Ankara 1993.
- NECEFLİ, Tofik, *Karaqoyunlu ve Aqqoyunlu Devletlerinin Tarihi Müasir Türk Tarihşünaslığında*, Azerbaycan İlimler Akademisi Tarih Enstitüsü, Bakü 2000.
- TAŞCI, Kemal, "Ahıska Bölgesi'nin Türkleşmesine Kara Koyunlu ve Ak Koyunlu Devletlerinin Gürcistan Siyasetinin Etkisi", *Uluslararası Ahıska Türkleri Sempozyumu (11-13 Mayıs 2017 Erzincan)*, C. 2, ss. 597-612.
- TOKSOY, Ahmet, "Ak Koyunlar ve Erzincan (Uzun Hasan Devrine Kadar)", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 35, (2014), ss. 241-262.
- UZUNÇARŞILI, İ.Hakkı, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Methal*, TTK Yayınları, Ankara 1998.
- UZUNÇARŞILI, İ.Hakkı, *Anadolu Beylikleri ve Karakoyunlu, Akkoyunlu Devletleri*, TTK Yayınları, Ankara 2011.
- WOODS, John E., *300 Yıllık Türk İmparatorluğu Ak Koyunlular*, çev. Sibel Özbudun, Milliyet Yayınları, İstanbul 1993.
- YİNANÇ, M. Halil, "Cihan-Şah", *İslam Ansiklopedisi*, C.3, MEB Yayınları, İstanbul 1988, ss. 173-189.
- YİNANÇ, M. Halil, "Ak Koyunlular", *İslam Ansiklopedisi*, C.1, MEB Yayınları, (Tarihsiz), ss. 251-270.